

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

БОЙЧУК АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ

УДК 340.12:349.6

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ
ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий консультант

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

БАЙМУРАТОВ Михайло

Олександрович,

Інститут законодавства Верховної Ради
України, головний науковий консультант
відділу європейського права та
міжнародної інтеграції.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
дійсний член (академік) НАПрН України

ЄРМОЛАЄВ Віктор Миколайович,

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, директор
Інституту післядипломної освіти;

доктор юридичних наук, професор

ТИХОМИРОВ Олександр Денисович,

Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри історії держави та
права;

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

ГОЛОВКО Олександр Миколайович,

Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, професор кафедри
державно-правових дисциплін.

Захист відбудеться 24 листопада 2018 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27.

Автореферат розісланий 23 жовтня 2018 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Є.Ю. Подорожній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Побудова демократичної, правової та суверенної держави Україна потребує реформування природоохоронного законодавства та юридичної відповідальності (далі: ЮВ) за правопорушення проти довкілля (далі: ППД), як найважливішої для існування та функціонування населення та природного середовища. Тому сучасні демократичні перетворення в нашій державі об'єктивно й неминуче торкаються питань вирішення складних екологічних проблем.

Розв'язання зазначених проблем набуває важливого теоретичного і практичного значення через те, що сьогодні звичайним явищем стали знищення природних об'єктів, погіршення їх стану, зменшення популяції птахів, риб, тварин, територій природно-заповідного фонду, а також забруднення земель, надр, водних об'єктів промисловими і господарськими стоками, а також значне збільшення викидів газових сумішей в атмосферу, що робить необхідним застосування інституту ЮВ з метою протидії цим небезпечним явищам. На цю сумну картину накладається безвідповідальність деяких керівників органів державної влади, міністерств та відомств, пов'язаних з охороною природи. Ускладнення виникають і з процесом реформування системи управління, в результаті якого стало можливим прийняття нормативно-правових актів, скерованих на зменшення повноважень державних органів, основним завданням яких повинна бути боротьба з правопорушеннями природоохоронного законодавства. Однією з суттєвих причин ситуації, що склалась, є недостатній рівень теоретичних розробок інституту ЮВ за ППД. З іншого боку, розглядаючи цю проблему, необхідно враховувати закони функціонування природи, які впливають на захист, відтворення та охорону об'єктів довкілля. Застосування норм ЮВ за ППД дають змогу знайти оптимальний баланс між економічними потребами суспільства та можливостями природи, зокрема за рахунок забезпечення заходів з її збереження, відновлення та охорони. Тому є підстави стверджувати, що проблема взаємодії людини й природи стала останнім часом однією з найбільш обговорюваних, вона викликає подальшу особливу актуальність та зацікавленість серед вітчизняних учених.

Зацікавленість періодом існування радянської України не випадкова, оскільки саме на цьому історичному етапі відбувся процес формування поняття, видів, функцій, ознак ЮВ за ППД.

Складність визначення змісту цієї категорії призвела до дискусії щодо доцільності розробки єдиного поняття ЮВ. Представниками екологічної науки запропоновані різні точки зору. По-перше, дослідження, якими займалися історики права, екологічного права, серед яких Ю. А. Вовк, А. П. Гетьман, М. Д. Казанцев, О. С. Колбасов, М. І. Краснов, Г. Л. Крігер, В. Л. Мунтян, В. В. Петров, А. А. Піонтовський, В. Ф. Погорілко, Г. М. Полянська, Б. Г. Розовський, Ю. С. Шемшученко та ін. Науковцями були розглянуті теоретичні питання, пов'язані з правовими засобами охорони природи та відповідальності, як одного з елементів даної категорії. Необхідно зазначити, що представники іншого напрямку, скерованого на практичний розгляд норм ЮВ за правопорушення проти довкілля П. С. Дагель, Є. М. Жевлаков, А. Б. Іскоян, О. М. Колотинська, З. Г. Корчева, М. В. Краснова, Ю. І. Ляпунов, В. К. Матвійчук, П. Т. Нікіпелов, В. Д. Пакутін, П. Ф. Повеліцина, Н. І. Титова, А. С. Шестерюк та ін. – у своїх дослідженнях розглядали міри кримінальної, адміністративної, цивільно-правової відповідальності, які застосовувались до громадян і посадових осіб, а також санкції, зафіксовані в законодавстві радянської України. Характерною рисою такої моделі був принцип державної власності на природні ресурси, за яким проводилась нормопроектна і правотворча діяльність, встановлювались норми ЮВ за ППД.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до п. 8.11 Додатку 8 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16 березня 2015 року № 275, а також переліку тем науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Харківського національного університету внутрішніх справ, зареєстрованих в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації на 2014–2018 рр. (№ ДР 0113U008192).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у створенні цілісної наукової концепції, що розкриває особливості юридичної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства у радянській та пострадянській Україні.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність формування і послідовного вирішення таких завдань:

– виявити масив історико-правової, теоретико-правової, філософсько-правової літератури, яка відображає стан наукового

опанування проблематики дослідження з метою відстеження еволюції науково-доктринальних підходів щодо ЮВ за ППД в Україні;

- з'ясувати теоретичні та методологічні підходи до визначення феноменології ЮВ за ППД в Україні;

- виявити своєрідності принципів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення;

- проаналізувати функції ЮВ як засобу охорони довкілля від правопорушень;

- охарактеризувати розвиток та особливості інституту ЮВ за ППД в період існування радянської України;

- розкрити зміст ЮВ за ППД в незалежній Україні та її особливості відносно конкретних об'єктів правової охорони екологічного законодавства – землі, надр, водних об'єктів, рослинного світу та лісів, природно-заповідного фонду;

- проаналізувати питання можливості використання міжнародного досвіду регламентації ЮВ за ППД;

- дослідити актуальні питання гармонізації норм національного законодавства у сфері ЮВ за ППД з нормами міжнародного права;

- визначити шляхи удосконалення чинного законодавства України щодо ЮВ за ППД.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері юридичної охорони довкілля.

Предметом дослідження є нормативно-правове регулювання юридичної відповідальності за ППД в радянській та пострадянській Україні.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1917–2017 роки, які характеризуються становленням і розвитком екологічної політики України у складі і під впливом союзної держави, періодом здобуття нею державної незалежності, що супроводжувались зрушеннями в соціально-економічному розвитку країни та були зумовлені масштабними перетвореннями.

Методи дослідження. У процесі виконання дисертаційної роботи застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання. Методологічною основою дослідження є *діалектичний метод*, вимоги якого супроводжують увесь процес пізнання принципу пропорційності у його чинних аспектах. За допомогою цього методу виявлено, зокрема, органічний зв'язок ЮВ з механізмом здійснення державної влади, з'ясовано правову природу цього важливого інституту права і національного законодавства, а також національного екологічного права і законодавства, обґрунтовано його призначення і основні ознаки, принципи і функції. Сформульовано авторське

розуміння неоднорідності та суперечливого характеру вектору розвитку ЮВ, й відповідно до цього виділені різні моделі та доктринальні підходи до змісту цього поняття (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5 розділу I дисертаційного дослідження).

Також використано історичний метод, який дав змогу дослідити особливості розвитку ЮВ за ППД за столітній хронологічний період в умовах становлення і розвитку української радянської державності та Української незалежної держави, її трансформацію у провідний нормативно-правовий інститут природоохоронного права та профільного законодавства, розкрити природу останнього відносно основних об'єктів, що охороняються екологічним правом (далі: ЕП), роль і значення цього інституту в національній правовій системі, а також зв'язки з такими загальноправовими цінностями, як справедливість, невідчужувані права людини, верховенство права, правова держава (розділи II, III дисертаційного дослідження).

Використання логічного і системного методів дозволило обґрунтувати відносну самостійність інституту ЮВ та його загальноправовий характер, системний характер інституту ЮВ за ППД в національному ЕП та національному екологічному законодавстві, встановити ідентифікаційні ознаки цього інституту, сформулювати їх зміст та виокремити основні вимоги їх існування та функціонування через дослідження принципів та функцій такої профільної відповідальності (підрозділи 1.3, 1.4 розділу I; підрозділ 2.4 розділу II; підрозділ 4.1, 4.2 розділу IV дисертаційного дослідження).

Серед спеціально-наукових методів особливу увагу приділено порівняльно-правовому (компаративному) та формально-юридичному методам. За допомогою порівняльно-правового (компаративного) методу зіставлено різні аспекти використання (рецепція права, підписання міжнародних договорів, приєднання до міжнародних міждержавних інтеграційних об'єднань тощо) зарубіжного досвіду регламентації та регулювання ЮВ за ППД (підрозділ 4.1 розділу IV), а також досліджено актуальні питання гармонізації норм національного законодавства у сфері ЮВ за ППД з нормами міжнародного права (підрозділ 4.2 розділу IV). Формально-юридичний метод використано, зокрема, в ході дослідження відповідного нормативного матеріалу (нормативно-правових актів національного законодавства, міжнародно-правових договірних документів, інших нормативно-правових актів та звітних матеріалів, рішень судів загальної та адміністративної юрисдикції), що дозволило проаналізувати використання інституту ЮВ за ППД в правотворчій та

правозастосовній практиці України, сформулювати певні рекомендації щодо шляхів її удосконалення (підрозділ 4.2 розділу IV).

Ураховуючи особливість об'єкта дослідження – інститут ЮВ за ППД, його цінність та важливість для розвитку суспільства і держави, а також складність і багатоаспектність самого процесу реформування, дослідження феноменології та інституційної побудови профільної ЮВ потребує застосування комплексної методології та поєднання діалектичного, аксіологічного та діяльнісного (функціонального) підходів.

Емпіричну базу дослідження становлять Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти України, міжнародно-правові акти та інші нормативно-правові акти. Для вирішення задач дисертаційного дослідження також було використано широку джерельну базу, до якої входили архівні матеріали різних фондів з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державних Одеського та Івано-Франківського (Станіславського) обласних архівів, Збірників Указонень Робочо-Селянського Уряду України, Ради Міністрів, Верховної Ради СРСР та УСРР, накази, циркуляри, інструкції, що їх видали окремі комісаріати, міністерства та відомства, а також джерела, в яких висвітлювались різні аспекти застосування ЮВ за злочини проти довкілля.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні нових теоретико-методологічних підходів щодо з'ясування та вирішення теоретичних і практичних проблем, які виникають у зв'язку з еволюційним існуванням, функціонуванням інституту ЮВ за ППД та реалізацією його нормативних настанов в ЕП України. На цій основі сформульовано цілісну теорію, обґрунтовано пропозиції щодо існування та функціонування в ЕП України цього інституту, щодо його нормативно-правового оформлення, супроводження та забезпечення через відповідну правотворчу і правозастосовну діяльність.

Конкретними результатами запропонованого дослідження, що містять наукову новизну, варто визнати такі:

уперше:

– враховуючи на неоднорідність та суперечливий характер вектору розвитку ЮВ, виділено різні моделі змісту цього поняття: перша модель, яка діяла в перші роки радянської влади в Україні, та базувалась на широкому використанні репресій, передачі справ до Революційного воєнного трибуналу та майже не передбачала адміністративних покарань; друга модель, що існувала в період з 1922-го по 1930 рр., ґрунтувалась на відносно демократичній правовій

політиці в застосуванні норм ЮВ за ППД; третя – «жорстка» модель, яка використовувалась у період тоталітаризму 1930–1953 рр. – передбачала посилення репресивної складової та хижачке використання об'єктів природи з метою побудови соціалізму (її розвиток проводився на підставі норм радянського загальносоюзного законодавства та їх рецепції органами державної влади УРСР); четверта модель – діяла у період 1953–1991 рр. та характеризувалась систематизацією норм, якими передбачалась ЮВ у сфері кримінального, адміністративного та цивільного законодавства (її розвиток, особливо в 60–80-х рр. XX ст., також відбувався на основі радянського загальносоюзного законодавства, коли основним джерелом права стали Укази Президії Верховної Ради СРСР, присвячені охороні землі, надр, лісів, тварин, птахів, риби, але в більшості випадків вони не враховували особливостей українських природних об'єктів);

– обґрунтовано висновок щодо суперечливого, неоднозначного та спірного характеру радянського законодавства у сфері відповідальності за ППД, непослідовності правової політики у царині щодо його охорони і захисту: з одного боку, у наявності були декларативні законодавчі акти, що проголошували необхідність збереження природи та включали норми ЮВ без законодавчого закріплення їх реалізації – радянське законодавство спиралось на ідеологічні стереотипи, що ґрунтувались на «ленінських принципах» збереження природи, які в реальному житті радянської України ніколи не виконувались; з іншого – практична реалізація такого законодавства ґрунтувалась на прийнятті та використанні підзаконних нормативно-правових актів, що приймалися з метою вирішення конкретних економічних завдань та передбачали хижачке використання природних об'єктів і знищення деяких видів тварин та птахів – у багатьох випадках, згідно з прийнятими актами, ЮВ встановлювалась не за порушення природоохоронного законодавства, а, навпаки, за невиконання норм, які передбачали завищені обсяги видобутку природних копалин, рубок лісу, збору цінних видів рослин, науково необґрунтоване використання земель та ін.;

– визначено модальність ЮВ в ЕП України, що має теоретичне та праксеологічне втілення у формуванні відповідної управлінсько-нормативної парадигми, яка ґрунтується та спирається на відповідний управлінсько-процесуальний ланцюжок, що може бути виражений так: а) об'єктивація ЮВ; б) її актуалізація; в) нормативізація; г) легалізація; д) процесуалізація; е) нормативно-правове забезпечення – кожний з елементів цього ланцюжка має своє обґрунтування, більше того, він

володіє відповідною онтологічною, гносеологічною та аксіологічною складовими, що можливо визначити та зафіксувати;

- визначено і проаналізовано основоположні фактори (зростання міжнародної правосуб'єктності, визнання європейських правових цінностей, курс на європейську інтеграцію тощо), що впливають на сприйняття Україною зарубіжного досвіду в сфері встановлення та застосування ЮВ за ППД.

удосконалено:

- наукове положення про те, що дослідження проблеми ЮВ та її динаміки в різні історичні часи є одним із найбільш актуальних та складних питань сучасної юридичної науки і практики, бо аналіз правотворчих процесів переконливо доводить і показує, що суспільство та особа не можуть існувати без захисту від правопорушень та осіб, що їх здійснюють, а отже, без нормативно-правових актів, в яких закріплено ЮВ за здійснення конкретних правопорушень – звідси важливим напрямком досліджень, виступають питання поняття та ознак, принципів та функцій ЮВ за ППД;

- існуючі історико-правові уявлення щодо періодизації розвитку інституту ЮВ за ППД в Україні щодо виокремлення радянського та пострадянського періодів та хронологічного вимірювання зазначених періодів;

- наукові погляди щодо особливостей нормативної регламентації та наступного нормативно-правового регулювання відносно основних об'єктів охорони екологічного права, що досліджені комплексно та в системній єдності;

- існуючі знання щодо шляхів гармонізації національного екологічного законодавства в сфері застосування ЮВ за ППД з міжнародним та європейським договірним масивом;

дістали подальшого розвитку:

- науково-концептуальні положення щодо визначення дефінітивної, онтологічної, аксіологічної, суб'єктно-об'єктної, комунікативної, процесуальної, нормативної та інших характеристик феноменології та управлінсько-регулятивного змісту ЮВ за ППД як системи взаємопов'язаних та взаємообумовлених політико-правових, соціальних, демографічних, територіальних, організаційних, кадрових, матеріально-фінансових ресурсів, необхідних для вирішення найважливіших питань розвитку держави, соціуму і людини в умовах формування громадянського суспільства та демократичної правової державності;

– наукові висновки щодо стратегічної ролі інституту ЮВ за ППД у становленні та розвитку національного екологічного права і національного екологічного законодавства;

– теоретичні концепти про те, що функціональне призначення ЮВ за ППД в ЕП та законодавстві полягає не лише у формуванні відповідної кількості проектів нормативно-правових актів держави, а насамперед у системній діяльності щодо: створення результативної та ефективної охорони довкілля, запуску демократичних механізмів урахування інтересів широких верств населення й суспільної думки з метою розвитку нормативного та інституційного забезпечення природоохорони; підвищення ролі та значення інституцій громадянського суспільства в справі превенції ППД; використання наукових надбань фахівців у різних сферах знання з метою формування переліку актуальних питань, що потребують нормативно-правового регулювання ЮВ в профільній сфері; процесуалізації в сфері нормування, нормативізації, легалізації та застосування профільної відповідальності з метою її передбачуваності, професійного застосування та ефективності;

– висновок про те, що аксіологічний потенціал запозичення іноземного досвіду у сфері ЮВ за правопорушення проти довкілля, є багатоплановим, різнорівневим, він має суто внутрішні переваги, а також володіє міжнародними та глобальними характеристиками, зокрема, суттєвими теоретико-методологічними та технологічними підходами до юридичної техніки у профільній сфері;

– практичні пропозиції щодо необхідності удосконалення законодавства у частині закріплення матеріально-процесуальних засад ЮВ в ЕП та законодавстві держави.

Практичне значення одержаних результатів визначають їх актуальністю, новизною та сформульованими загальнотеоретичними і прикладними висновками. Сформульовані у дисертації висновки, положення і пропозиції можуть бути використані:

– у правотворчій діяльності – для формування нової та сучасної бази екологічного законодавства, його нормативно-правового супроводження та забезпечення, розробки процесуального екологічного законодавства тощо;

– у науково-дослідних цілях – для подальшого опрацювання проблематики ЮВ в ЕП у фундаментальній юриспруденції, науці конституційного, адміністративного, екологічного та кримінального права, з метою забезпечення якісних показників конституційної та адміністративної реформи і відповідно конституційного, законодавчого, в тому числі й галузевого процесу, а також для

розвитку відповідних наукових досліджень у галузі екологічного права, муніципального права, історії та теорії держави і права;

– у навчальному процесі – для підготовки відповідних розділів навчальних видань із екологічного права України, муніципального права України, історії та теорії держави і права, для навчально-методичного забезпечення викладання відповідних навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах юридичного профілю.

Апробація результатів дослідження. Положення дисертації обговорювали на науково-практичних конференціях та читаннях: Всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародних науково-практичних конференціях «Правова держава: історія, сучасність, та перспективи формування в Україні» (Ужгород, 2014); «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки в XXI столітті» (Одеса, лютий 2015); «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства» (Донецьк, вересень 2015); «Верховенство права та правова держава» (Ужгород, вересень 2015); «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства» (Харків, вересень 2015); «Нове міжнародне право та національне законодавство – нові завдання юридичної науки» (Київ, листопад 2015); «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (Одеса, грудень 2015); «Європейські традиції в міжнародному праві» (Братислава, Словачка Республіка, травень 2016); «Актуальні питання публічного та приватного права в контексті реформування законодавства» (Острог, квітень 2017); «Актуальні проблеми викладання історико-правових дисциплін в системі юридичної освіти України і зарубіжних країн» (Львів, жовтень 2017); «Українська Центральна Рада – світоч національного державотворення: історико-правові уроки та сучасні реалії» (Київ, квітень 2017); «Юридична наука в XXI: перспективні та пріоритетні напрями досліджень» (Запоріжжя, травень 2017); «Проблеми законотворчості у світлі сучасних реформаційних процесів» (Тернопіль, червень 2017); «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (Одеса, серпень 2017); Круглих столах «Концепція та методологія українського права» (Київ, квітень 2017); «Якість та ефективність законотворення: актуальні проблеми» (Київ, квітень 2017).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображені в індивідуальній монографії, двадцяти п'яти статтях у наукових фахових виданнях з юридичних наук, у тім числі шість – у виданнях, включених до міжнародних науково-метричних баз та в наукових виданнях іноземних держав, шістнадцяти тезах доповідей,

повідомлень на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою і предметом дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які об'єднують сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (464 найменування), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 451 сторінку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** дисертації обґрунтовано актуальність теми, визначено наукову проблему, розкрито її зв'язок з науковими програмами і планами, визначено мету і завдання дослідження, його об'єкт, предмет і методи, окреслено наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, наведено дані щодо апробації результатів дослідження і кількості публікацій.

Розділ 1 «Теоретичні та методологічні засади дослідження» складається з п'яти підрозділів, де проаналізовано стан наукової розробки проблеми, методологічна та джерельна база дослідження, дефінітивне визначення ЮВ та її ознаки, основоположні засади (принципи) ЮВ за ППД, а також функції ЮВ як засобу охорони довкілля від правопорушень.

У *підрозділі 1.1 «Стан наукової розробки проблеми»* з'ясовано історіографічну базу роботи. Зазначається, що початок становлення теоретичних знань з окресленої тематики, датований періодом 1917 – 2017 років, тобто періодом вироблення й функціонування перших нормативних актів часів радянської влади та пострадянського періоду – починається лише з 60-х років минулого століття, в період існування Союзу РСР.

На початку 70-х рр. XX ст. в екологічній доктрині існувало два підходи до розвитку в СРСР природоохоронного законодавства: а) через розробку загальносоюзного закону про охорону природи; б) створення союзними республіками власних природоохоронних законів.

Виокремлюється предметна систематизація наукових досліджень радянського періоду, що демонструє наявність таких напрямів: I) загальнотеоретичні розробки (наукові праці В. Л. Мунтяна, Ю. С. Шемшученка, В. Ф. Погорілка, Б. Г. Розовського та ін.); II) охорона: а) землі; б) надр; в) водних об'єктів; г) пам'яток природи; д) лісів; е) тварин, птахів, риби (наукові праці О. С. Колбасова, О. М. Колотинської, В. В. Петрова, А. А. Піонтковського, В. І.

Семчика, В. С. Шелестова, В. З. Янчука та ін.); III) регіональні дослідження (в Українській РСР такі дослідження проводили З. Г. Корчева, В. Л. Мунтян, Б. Г. Розовський, Н. І. Тітова, Ю. С. Шемшученко; Молдавській РСР – Ю. І. Тютекін, Х. І. Шварц; Грузинській РСР – М. С. Ломсадзе; Казахській РСР – С. С. Константи́ніді).

У підрозділі 1.2 *«Методологічна та джерельна база дослідження»* зазначається, що проведення історико-правового дослідження, пов'язаного з вивченням ЮВ за порушення природоохоронного законодавства, вимагає використання певної методології, враховуючи досягнення науки історії держави і права та інших наукових галузей юриспруденції. Враховуючи те, що в науковій літературі визначено наявність певних теоретичних схем здобуття знань та алгоритмів проведення наукових досліджень, автор акцентує увагу на особливостях методології правознавства, як складного, багатопланового утворення, яким охоплюються проблеми структури юридичного наукового знання загалом і особливо його теорій, концепцій, тенденцій виникнення, функціонування і зміни наукового знання, а також його класифікації (М. С. Кельман).

Проведено аналіз джерел, які використовувались для вивчення динаміки ЮВ за правопорушення проти природи, і виглядають таким чином: нормативно-правові джерела; періодичні видання; наративні джерела.

Підрозділ 1.3 *«Дефінітивне визначення юридичної відповідальності та її ознаки»* присвячений дослідженню ролі та значення феноменології ЮВ, що є одним із найбільш актуальних та складних питань у загальному та галузевому правознавстві сьогодення.

Дана категорія розглядається автором як один із найважливіших засобів соціалізації індивіда, яку в основному пов'язують з його здатністю бути відповідальним за свої дії в соціумі проживання, яким може бути природне середовище (виокремлюються виключно правовий, телеологічно-примусовий, обмежувально-відновлювальний, фактологічно-причинний, процесуально-нормативний, управлінський, комунікативний, наративний критерії ЮВ).

Відрізняючи радянську модель ЮВ за злочини проти природи, автор визначає її як юридичний обов'язок правопорушника примусово позбавитись певних цінностей, що йому належать. Звертається увага, що генетичні зв'язки, які характеризують розвиток та формування специфічних рис ЮВ впливали на її динаміку – тому характерною рисою ЮВ для системи охорони довкілля є спадковість – тобто правопорушення, за які встановлювалась відповідальність у сфері

охорони довкілля у різні історичні часи, у більшості випадків переходять від однієї системи ЮВ до іншої.

Стверджується, що генеза інституту ЮВ за правопорушення у сфері довкілля становить собою тривалий історичний процес (зародження; становлення; стабілізація; дестабілізація), у результаті якого було створено основні положення цієї категорії в залежності від суспільно-політичного ладу та ставлення до природоохоронної справи.

Зміст ЮВ за ППД – автор пропонує визначити як систему взаємопов'язаних та взаємообумовлених політико-правових, соціальних, демографічних, територіальних, організаційних, кадрових, матеріально-фінансових ресурсів, необхідних для вирішення найважливіших питань розвитку держави, соціуму і людини в умовах формування громадянського суспільства та демократичної правової державності, що, враховуючи транскордонний характер довкілля, здійснюються в умовах глобалізації та міжнародної міждержавної інтеграції.

У підрозділі 1.4 *«Засади (принципи) юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля»* міститься дослідження принципів ЮВ в профільній сфері.

Системний аналіз радянського досвіду з'ясування сутності принципів ЮВ за ППД дав змогу стверджувати, що у цей історичний період дане поняття було домінуючим чином пов'язане з політичною ідеологією – ленінським вченням щодо соціалістичної законності, яка вважалася не тільки найважливішим інструментом у справі побудови соціалізму й комунізму в СРСР, а й основоположним принципом, навколо якого оберталася вся правова система держави. Визначальний зміст загально-правових принципів ЮВ за ППД, які діяли в цей період, виводиться автором з тлумачення відповідних положень Конституції УРСР 1978 р., де були закріплені: соціалістична законність (ст. 4), принцип виключної державної власності на природні ресурси (ст. 11), принцип науково обґрунтованого раціонального використання землі та її надр, водних ресурсів, рослинного і тваринного світу (ст. 18), принцип рівності всіх громадян перед законом і судом, який впливав на ЮВ за правопорушення проти природи (ст. 154).

На підставі системного вивчення профільних нормативно-правових актів автором було запропоновано, сформульовано та проаналізовано галузеві принципи ЮВ за ППД в часи існування УРСР: правова охорона природних об'єктів; ЮВ за: нераціональне і недбале використання природних ресурсів; забруднення і погіршення стану об'єктів природи; недотримання норм, правил, інструкцій з використання природних ресурсів; відсутність контролю і нагляду за

збереженням і використанням природних ресурсів; невжиття заходів щодо захисту об'єктів природи від шкідників, хвороб і пожеж; порушення системи планування, організації, використання природних об'єктів; подвійні стандарти ЮВ.

Підрозділ 1.5 «Функції юридичної відповідальності як засобу охорони довкілля від правопорушень» містить розгорнуте дослідження зазначених функцій, що виконували важливу роль у реалізації нормативно-правових актів та забезпечували виконання правових приписів усіма суб'єктами права.

Встановлено, що для цієї категорії права є характерними такі риси, як соціальна обумовленість (детермінованість), цільове (телеологічне) призначення, самостійність кожної функції, їх взаємодія та взаємозв'язок.

Пропонується авторське визначення функцій ЮВ за правопорушення у сфері охорони природи як основних напрямів державного впливу, завдяки яким реалізується завдання з охорони, збереження та раціонального використання об'єктів природи. Враховуючи особливості природоохоронної сфери, такі наукові підходи до визначення цієї категорії можуть бути використані для виявлення характерних рис цієї сфери. Зокрема, функції ЮВ за правопорушення в цій сфері в часи існування радянської України можна визначити як основні напрями впливу, завдяки яким забезпечуються цілі, зміст та сутність ЮВ у сфері охорони, використання та відтворення природних об'єктів.

За вказаною схемою, та з застосуванням конкретно-об'єктного підходу, автором виокремлюється й системно розглядається зміст восьми функцій ЮВ в природоохоронній сфері: охоронної, превентивної, каральної, стимулюючої, компенсаційної, виховної, організаційної, політичної (відображення державної політики в природоохоронній сфері).

Розділ 2 «Юридична відповідальність за правопорушення проти довкілля в період існування радянської України» містить п'ять підрозділів, в яких здійснюється дослідження профільного феномену в контексті його особливостей у відповідні історично-хронологічні періоди.

Підрозділ 2.1 «Особливості юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля в перші роки радянської влади та період НЕП» присвячено аналізу особливостей такого виду ЮВ у вказаний історичний період.

Зазначається, що на розвиток законодавства в цей історичний період суттєво впливали ідеологічні та нормативні догми

комуністичного режиму щодо націоналізації засобів виробництва, землі, природних багатств, знищення класу експлуататорів, диктатури пролетаріату, який за допомогою найбіднішого селянства мав побудувати нову країну. Такий підхід до формування законодавства взагалі та ЮВ зокрема, ґрунтувався на етатистському фундаменті, зумовив формування та наступну реалізацію управлінської парадигми, ідеологічну орієнтацію законопроектних робіт, особливості підготовки законодавчих актів, формування змісту норм та їх структурної побудови. Розвиток законодавства в цей історичний період характеризувався відсутністю єдиної правової доктрини, фрагментарний характер якої знайшов своє вираження в прийнятті нормативно-правових актів, спрямованих на охорону обмеженої кількості природних ресурсів, які мали економічне значення для комуністичної влади. Ще однією особливістю була наявність численних фактів прийняття законодавчих актів, спрямованих на хижацьке, науково необґрунтоване використання природних ресурсів.

У підрозділі 2.2 «Юридична відповідальність за правопорушення проти довкілля у 30-50-ті рр. XX сторіччя» розглядаються особливості ЮВ в досліджуваній сфері в даний історичний період.

Вказується, що характерною рисою розвитку законодавства даного періоду було віднесення ЮВ за правопорушення проти навколишнього середовища до числа другорядних питань, бо комуністична влада основну увагу приділяла державним злочинам у вигляді контрреволюційних дій, спрямованих на повалення, підлив або послаблення робітничо-селянської влади, а також злочинам проти порядку управління та антирадянській пропаганді й агітації, поширенню неправдивих чуток, які могли її дискредитувати (І.Й. Бойко). Одночасно з цим відбувається звуження компетенції союзних республік у регулюванні використання та охорони природних ресурсів та посилення ролі союзних нормативних актів – отже, союзне законодавство стало домінуючим, охоплюючи регулювання всіх сфер суспільних відносин. Особливо чітко цей процес простежується після прийняття Конституції СРСР 1936 р., коли переважна частина республіканських законодавчих актів того часу втратила чинність.

Проведений системний аналіз кожного з об'єктів правової охорони довкілля підтвердив активні процеси криміналізації відповідних правопорушень проти них та посилення ЮВ за їх скоєння, однак зазначається відсутність чітко визначеного порядку притягнення до відповідальності осіб, які скоїли правопорушення в цій сфері.

Підрозділ 2.3 «Характерні риси юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля у 1953–1970 рр.» присвячено аналізу характерних рис ІОВ у вказаний історичний період.

Вказується, що характерною рисою права цього історичного періоду була наявність двох векторів розвитку, один з яких ґрунтувався на всесоюзному, а другий – на республіканському законодавстві. Напрями правотворчості зазнали впливу періоду, відомого в історії держави та права під назвою «хрущовська відлига». Звідси, основоположною рисою цього етапу був процес реформування державної політики та перехід від сталінської тоталітарної моделі до більш демократичної та ліберальної системи. Значні зміни відбувалися у сфері навколишнього середовища шляхом збільшення кількості об'єктів правової охорони та ІОВ за правопорушення.

Доведено, що нормативно-правові акти профільного характеру, прийняті в цей історичний період, можна розділити на чотири групи: 1) кодифіковані та законодавчі акти; 2) укази Президії ВР СРСР та УРСР; 3) спільні постанови партійних та виконавчих органів державної влади; 4) постанови РМ СРСР та союзних республік.

Доведено, що формування ІОВ у досліджуваній період базувалась на нових підходах; спостерігався процес розширення, порівняно з періодом тоталітаризму, кола природних об'єктів, що підлягали правовій охороні; зафіксована відсутність єдиної правової політики, яка приводила до постійних змін у використанні норм всесоюзного та республіканського законодавства; зазначена нестабільність в результативності застосування ІОВ, що була детермінована відсутністю єдиної правової політики в цій сфері; зазначена низька ефективність у застосуванні ІОВ в профільній сфері.

Підрозділ 2.4 «Кодифікація природоохоронного законодавства та нормативних приписів щодо юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля у 1970–1991 рр.» містить розгляд процесів систематизації профільного законодавства та мір ІОВ в досліджуваній сфері у відповідний історичний період.

Вказується, що особливістю розвитку інституту ІОВ за правопорушення проти навколишнього природного середовища в цей період була наявність різних тенденцій у правовому регулюванні цієї сфери. На цьому етапі вченими-юристами було здійснено спробу виділити в якості самостійного виду природоохоронну відповідальність, під якою розуміються передбачені правом несприятливі наслідки, що настають при порушенні вимог правових норм з охорони об'єктів природи і її комплексів (Ю. С. Шемшученко). Разом з тим, розвиток інституту ІОВ гальмувався відсутністю

належних теоретичних розробок, що стимулювало розвиток доктринальних досліджень в бік конструювання самостійної галузевої ЮВ з застосуванням загальних теоретичних підходів щодо її розуміння і архітекτονіки.

Саме в контексті цих процесів автор, виокремлюючи та вивчаючи нормативно-правові акти, що пов'язані з формуванням цього інституту, показує необхідність виділення п'яти напрямів правотворчості: 1) кодифікація законодавства; 2) регламентація цивільно-правової відповідальності; 3) Укази ВР СРСР та УРСР; 4) постанови Пленуму ВР СРСР; 5) спільні постанови партійних та виконавчих органів влади СРСР та УРСР. Отож, формування деяких з цих напрямів почалось у попередні історичні періоди та здобуло свій подальший розвиток у період 1970–1991 рр.

Розділ 3 «Юридична відповідальність за правопорушення проти довкілля в незалежній Україні» складається з п'яти підрозділів, які присвячені дослідженню інституту ЮВ за правопорушення в профільній сфері по об'єктам природоохорони.

У підрозділі 3.1 «Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони землі та її особливості» відмічається, що дослідження актуальних проблем щодо сутності та особливостей ЮВ за вчинення земельних правопорушень є важливим і суттєвим не лише для юридичної науки, законотворення, а й практики правозастосування. Особливу значимість вони набувають у сучасних умовах, коли, з одного боку, порушуються гарантовані Конституцією України права на землю, законність та правопорядок, а з іншого – існує тотальна відповідальність за порушення вимог земельного законодавства.

Питання ЮВ за правопорушення у сфері земельних відносин стало одним з перших у процесі законотворчості, який розпочався після отримання Україною державної незалежності – доказом цього положення стало включення питань, пов'язаних з охороною землі, у зміст Декларації про державний суверенітет України.

Вказується, що після прийняття Конституції України 1996 р. й інших законів України та указів Президента України, прийнятих для регулювання земельних відносин, що були ухвалені вже у відповідності до нового Основного Закону, положення Земельного Кодексу в багатьох випадках дисонували й не узгоджувалися з пізніше прийнятими законами й кодексами України та, власне, і реальним станом розвитку суспільства, що зумовило необхідність упорядкування профільного нормативного масиву, його погодження, усунення протиріч, тобто систематизацію.

Усі ці чинники сприяли розробці нових підходів до розвитку системи норм ЮВ за правопорушення в профільній сфері. З метою систематизації прийнятих у часи незалежної України актів була проведена систематизація видів правопорушення – Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19 червня 2003 р., поряд з визначенням правових, економічних та соціальних засад організації здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, по суті визначає диспозиції багатьох земельних правопорушень (мова йде, передусім, про ст. 1 Закону) – й хоча питання розпорошеності норм у сфері ЮВ за порушення земельного законодавства повністю не були вирішені, однак це стало основою подальшого розвитку законотворчості в цій сфері.

Виділення земельно-правової відповідальності як самостійного виду ЮВ за порушення вимог земельного законодавства є обґрунтованим – бо має місце закріплення нормами чинного земельного законодавства таких видів земельно-правових санкцій, які не можна віднести до загальновідомих (традиційних) видів відповідальності (примусове припинення права користування земельною ділянкою; повернення самовільно зайнятих земельних ділянок; усунення будь-яких порушень прав власника на землю; відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав). До таких специфічних санкцій вчені одноставно відносили й відносять примусове припинення прав порушника на користування земельною ділянкою.

У підрозділі 3.2 «Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони надр» стверджується, що особливе місце в такій відповідальності займають надра, бо користування ними спричиняє інтенсивний вплив на атмосферне повітря, землю, воду, який може завдати значної шкоди сільськогосподарським угіддям, флорі та фауні, здоров'ю людей.

Все це об'єктивує та обумовлює необхідність звернення до проблем, напряму пов'язаних з удосконаленням механізму ЮВ за правопорушення в цій сфері, а також положень чинного законодавства у сфері ЮВ за правопорушення, пов'язані з надрами, суттєвим недоліком якого є слабка комунікативна взаємодія державних органів влади, органів прокуратури, міліції та місцевого самоврядування. Це, безумовно, спонукає до подальших наукових пошуків у цій царині та до поглибленої концептуальної та фактологічної розробки даної наукової проблематики.

Наголошується, що важливим елементом правового регулювання використання й охорони надр є екологічна відповідальність за порушення вимог відповідної нормативно-правової бази.

Відмічається, що ЮВ за правопорушення у сфері використання надр, на думку деяких науковців, варто розглядати як різновид еколого-правової відповідальності – особливий стан суспільних екологічних правовідносин, при якому правовими засобами забезпечується виконання відповідальними особами (користувачами надр) спеціальних обов’язкових вимог законодавства в галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки чи застосування до винних осіб заходів державно-правового примусу.

Характерною формою ЮВ для законодавства України про надра є ретроспективна (негативна) відповідальність – об’єктивною підставою для її виникнення виступає неправомірна діяльність (бездіяльність) надрокористувачів, а також правопорушення. Причому під позитивною відповідальністю у сфері відносин надрокористування можна розуміти специфічну форму суспільних відносин з користування надрами, в яких активно реалізується спеціальна правосуб’єктність зобов’язаних осіб, скерована на виконання належних позитивних юридично значимих дій в області вивчення, використання й охорони надр. Звідси, вважається, що в області вивчення, використання й охорони надр логічним буде застосування класифікаційної аналогії стосовно видів відповідальності, які розглядаються в області екології загалом – отже, у сфері надрокористування необхідно виділити такі основні види ЮВ, як: кримінальна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна, гірничо-правова. Системний аналіз кожного з видів такої відповідальності дає змогу стверджувати, що на даний час в Україні склалася вкрай несприятлива ситуація у сфері виконання природоохоронного законодавства, яка демонструє неадекватність реакції правоохоронних органів на кризову екологічну ситуацію.

У підрозділі 3.3 «Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони водних об’єктів та її характерні риси» вказується, що природа існування водних об’єктів ще недостатньо вивчена – більш того, зникнення будь-якого водного об’єкту може стати фатальним для життєвого циклу.

На сьогодні науковою літературою не сформульовано чіткого визначення дефінітиву «правової охорони вод». Тому, узагальнюючи доктринальні підходи, правову охорону вод, а точніше режим такої охорони, автор пропонує ідентифікувати як законодавчо визначену

систему правових, економічних, організаційних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання вод, попередження та запобігання забрудненню, засміченню та виснаженню вод, забезпечення особливого режиму користування водними об'єктами для лікувальних, курортних та оздоровчих цілей, а також ліквідацію негативних явищ та покращення стану вод.

Виходячи з того, що відповідальність за екологічні правопорушення є важливим елементом правового забезпечення раціонального природокористування, екологічного характеру безпеки, відтворення природних об'єктів та охорони довкілля, слід наголосити, що відповідальність за порушення водного законодавства України носить досить складний, комплексний характер, оскільки регулюється водночас кількома галузями права – отже, відповідальність за водні правопорушення виражається у взаємодії та інтегрованості різних галузей права.

Встановлено, що порушення законодавства України про охорону довкілля тягне за собою встановлену законодавством України дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність – звідси, такі види ЮВ вже апriorі встановлено за правопорушення у сфері водного законодавства. Однак, перелік правопорушень, що міститься в ст. 110 Водного кодексу України (ВКУ): не є вичерпним, бо законодавством України може бути встановлено відповідальність за інші правопорушення щодо використання, охорони та відтворення водних ресурсів (ч. 4 ст. 110 ВКУ); для більш глибокого, конкретного та детального розуміння змісту такої відповідальності у сфері охорони водних ресурсів, в обов'язковому порядку необхідно застосовувати тезаурус ВКУ (ст. 1); якщо провести порівняння змістовного наповнення переліку правопорушень, що наведені в ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та переліку правопорушень водного законодавства, що міститься в ст. 110 ВКУ, то можна зробити висновок про те, що вони: не є тотожними; перелік правопорушень відносно навколишнього середовища носить більш узагальнений характер; перелік правопорушень у гідрологічній сфері є більш конкретизованим і деталізованим; у процесі тлумачення правопорушень відносно навколишнього середовища можна встановити правопорушення відносно гідрологічної сфери; звідси, правопорушення щодо навколишнього середовища та гідрологічної сфери співвідносяться як загальне і часткове.

Підрозділ 3.4 «Характерні риси юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони рослинного світу та лісів»

присвячено дослідженню особливостей ЮВ за правопорушення в профільній сфері. Зазначається, що така ЮВ у сфері охорони рослинного світу та лісів пройшла в період незалежної України складну динаміку. Так, фактично два рази – у 1994 та 2006 рр. приймався Лісовий кодекс, хоча у вступній частині даного кодифікованого акту вказувалось, що Лісовий кодекс 2006 року є новою редакцією Лісового кодексу 1994 р. З іншого боку, у 1994 р. був прийнятий Закон України «Про рослинний світ», у якому знайшла відображення ЮВ, пов'язана з використанням, охороною та відтворенням даного природного об'єкту.

Пропонується розуміти під юридичною відповідальністю за порушення законодавства про рослинний світ правоохоронне відношення між державою в особі спеціально уповноваженого органу в галузі охорони рослинного світу, правоохоронних органів, інших уповноважених суб'єктів і правопорушником щодо застосування до останнього заходів впливу, передбачених законом, і його обов'язку понести невідгінні для нього правові наслідки за порушення законодавства про охорону рослинного світу.

Виходячи з того, що науковці пропонують розглядати відповідальність за порушення екологічного законодавства у трьох різних, проте взаємопов'язаних аспектах: як державний примус до виконання вимог, закріплених чинним законодавством; як самостійне правопорушення, яке реалізується в межах правоохоронного правовідношення, що виникає між державою в особі уповноваженого органу і правопорушником; як правовий інститут, який включає сукупність правових норм, закріплюючих види, засоби й порядок застосування уповноваженими державними органами заходів примусу з метою впливу на правопорушника – автор будує управлінсько-нормативну парадигму такої відповідальності щодо рослинного світу, що тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність.

У підрозділі 3.5 «Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони природно-заповідного фонду та її особливості» відмічається, що для того, щоб загальмувати темпи змагання людини з природою і стабілізувати поглиблення екологічної кризи, території та об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) мають виконувати стабілізуючу функцію, оскільки саме ця функція «переплітається» та на основі синергії діє з уже існуючими: з охороною рідкісних та зникаючих видів тварин і рослин, збереженням біорізноманіття та ін.

ЮВ за правопорушення у сфері охорони об'єктів ПЗФ має особливе значення, бо такі об'єкти дозволяють зберегти ландшафтне та біологічне різноманіття, генетичний фонд, місця оселення та

зростання цінних видів флори та фауни. Системний аналіз профільного законодавства дає змогу стверджувати, що ЮВ за порушення режиму територій та об'єктів ПЗФ являє собою комплекс заходів дисциплінарної, адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності. Крім того, усі правопорушення доцільно розділити на три групи: 1) порушення порядку використання таких об'єктів; 2) невжиття заходів щодо попередження негативних впливів; 3) самовільна зміна меж відведених територій.

Зазначається, що найбільшу теоретичну та практичну складність викликає розмежування протиправних дій у сфері природокористування і природоохорони на кримінальні злочини й адміністративні провини, бо найчастіше одні й ті самі порушення правил природокористування чи вимог щодо охорони довкілля, в тому числі й ПЗФ, тягнуть за собою в одних випадках кримінальну, а в інших адміністративну відповідальність, а чинне екологічне законодавство не містить однозначної відповіді на це питання.

Природне походження об'єктів довкілля та відсутність їхнього вартісного виразу в трудових витратах обумовлюють застосування таксового методу обчислення заподіяної шкоди, отже, формами майнової відповідальності за шкоду, заподіяну територіям та об'єктам ПЗФ, є цивільно-правова відповідальність і матеріальна відповідальність (мається на увазі матеріальна відповідальність за трудовим правом). Різновидами цивільно-правової відповідальності за порушення законодавства про ПЗФ (за способом обчислення розміру шкоди) можуть бути таксова відповідальність та відповідальність на основі кадастрової еколого-економічної оцінки, включених до його складу територій та об'єктів (згідно із ст. 65 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»).

Розділ 4 «Питання використання міжнародного досвіду регламентації юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля» містить три підрозділи, в яких досліджуються як теоретичні питання можливості такого запозичення, так й питання гармонізації профільних норм національного законодавства з нормами міжнародного права і шляхи удосконалення чинного законодавства України в профільній сфері.

Підрозділ 4.1 «Теоретичні питання можливості запозичення міжнародного досвіду регламентації юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля» присвячено дослідженню ролі міжнародного досвіду в регламентації ЮВ в профільній сфері.

Зазначається, що об'єктивація та актуалізація міжнародних відносин міжнародного, міждержавного, міжурядового, неурядового,

міжсуб'єктного рівнів детермінована насамперед тенденціями правової глобалізації, на тлі якої розвиваються процеси міждержавної інтеграції в економічній та політичній сферах. В таких умовах поява правової глобалізації як вищої форми відображення появи, розвитку, вдосконалення, трендування та домінування правової інтеграції в рамках міждержавної комунікації – виступає не тільки логічним кроком, а й закономірним результатом взаємодії суб'єктів міжнародного права, насамперед, держав – як основних носіїв прав і обов'язків в межах цієї самостійної правової системи, що сповідують загальні правові цінності та ідеали.

З урахуванням того, що Україна заявляє та позиціонує себе як держава, що є частиною міжнародної та європейської спільнот, на порядку денному все гостріше постає питання запозичення міжнародного (в рамках міжнародного договірної права) і зарубіжного (національного) досвіду правового регулювання, в тому числі в сфері охорони довкілля. А це реалізується як шляхом інтенсифікації компаративних досліджень, так й шляхом рецепції права, що веде до наступних діяльнісно-організаційних і нормативних архетипів – входження легалізації, легітимації та реалізації правових норм іноземного походження в національному законодавстві держави та в її правозастосовній практиці.

З метою підтвердження наведених теоретичних положень, автор аналізує методи і засоби правової конвергенції, зокрема правову рецепцію, та відзначаючи високу продуктивність наведених напрямків, наводить та аналізує низку факторів, що обумовлюють доцільність, можливість, актуальність та спроможність здійснення такої профільної діяльності (інноваційної спрямованості в системі сучасних міжнародних відносин; транскордонності; конвергенції правових систем; правової глобалізації; наявності міжнародних правових стандартів; екологічної демократії; компаративний).

У підрозділі 4.2 «Гармонізація норм національного законодавства у сфері юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля з нормами міжнародного права» обґрунтовується необхідність гармонізації норм національного законодавства у профільній сфері з міжнародними договірними нормами – нормами міжнародних багатосторонніх договорів), яка пов'язана з трьома причинами: європейський вибір України, що веде до посилення масштабів глобалізаційних та інтеграційних процесів, які справляють вплив на національну правову систему; критичний стан об'єктів навколишнього природного середовища, у яких незаконне користування, крадіжки, пожежі, захоплення земель стали звичайним явищем; особлива

важливість всіх природних ресурсів – землі, надр, водних об'єктів, рослинності в економіці й сільському господарстві країни.

Вказується, що роль міжнародно-правового регулювання ЮВ здійснюється з урахуванням інтересів усіх країн і зростає в умовах все частіших проявів виникнення небезпеки від техногенних і природних факторів впливу на довкілля, а отже, негативного впливу на землі, надра, водні та інші природні об'єкти. Проведений системний та комплексний аналіз міжнародно-правових угод багатостороннього характеру (як регіональних, так й універсальних), що торкаються ЮВ за правопорушення проти довкілля, свідчить про те, що: а) держави беруть на себе зобов'язання в цій сфері у вигляді міжнародно-правових зобов'язань, які після підписання таких угод та проходження ними механізму національної імплементації (ст. 9 Конституції України), стають нормами національного законодавства; б) такі міжнародно-правові зобов'язання підлягають механізму конвенційного контролю, що фактично стимулює національних суб'єктів права до виконання таких зобов'язань на національному рівні.

Підрозділ 4.3 «Шляхи удосконалення чинного законодавства України щодо юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля» містить пропозиції автора відносно внесення відповідних змін до чинного законодавства з метою його вдосконалення в сфері ЮВ в профільній сфері.

Доведено, що дослідження динаміки ЮВ за правопорушення у сфері навколишнього природного середовища в часи існування радянської та незалежної України дозволяє запропонувати внесення змін до чинного законодавства. Пропозиції відносно вдосконалення ЮВ сформульовані ним в залежності від об'єкту правової охорони, тобто по юридичній відповідальності в сфері охорони землі, надр, водних об'єктів, рослинного світу та об'єктів ПЗФ.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що полягає у розробці теоретичної концепції юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля як форми державно-правового примусу, а також формулюванні теоретичних положень і практичних висновків та рекомендацій щодо удосконалення інституту юридичної відповідальності. За результатами наукового дослідження сформульовано наступні висновки:

1. Розглядаючи феноменології ЮВ, необхідно зазначити наступне:

– ЮВ – це не тільки одне з фундаментальних правових явищ, без якого неможливо уявити собі існування права як нормативної системи, бо саме вона є гарантом ефективності та результативності її існування, а й складний соціально-правовий феномен, що виникає, формується, розвивається та вдосконалюється в суспільстві за допомогою держави та в результаті її волевиявлення, телеологічною домінантою якого є нормативна оцінка протиправної поведінки суб'єкта права. Причому, чим складнішими стають суспільні відносини, тим яскравіше та суттєвіше проявляється феноменологічна роль ЮВ в цьому процесі;

– стосовно екологічної сфери ЮВ: а) має свою специфіку, обумовлену особливостями екологічного правопорушення; б) в екологічній сфері домінуючими є заходи адміністративної, кримінальної, цивільно-правової і дисциплінарної відповідальності як інтегрованого методу галузі екологічного законодавства; в) хоча дія комплексного інституту ЮВ у цій сфері має свій специфічний екологічний відтінок, але в цілому вона підпорядкована загальним онтологічним і гносеологічним закономірностям дії зазначених видів ЮВ і в інших сферах суспільних відносин;

– це дозволило розробити теоретичну модель ЮВ у сфері охорони довкілля, яка підкріплюється нормативними положеннями профільного характеру, що містяться в законодавчих та підзаконних актах держави;

– незважаючи на те, що останнім часом зафіксовано безліч нових проявів ЮВ та її видових характеристик в різноманітних нормативно-правових актах, паралельно активізувались наукові дослідження в галузі ЮВ – однак, і досі не створено цілісної системи логічно пов'язаних між собою уявлень про її зміст, цілі, функції, видову різноманітність, тому вважаємо, що глибоке усвідомлення змісту функцій, єдність наукових позицій відносно них, можуть стати важливою доктринальною передумовою якісно нового підходу нормотворця щодо встановлення чітких санкцій за всі правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища;

– в процесі визначення функцій ЮВ в ЕП на практиці виникає складний системний конгломерат горизонтально-вертикальних зв'язків між суб'єктами права, що базується на правових нормах, які: а) врегульовують відповідні функціонально-діяльнісні аспекти комунікації та взаємодії названих суб'єктів; б) мають вихід на складні процеси формування компетенційного базису державних органів і органів місцевого самоврядування у сфері природоохоронної діяльності; в) а також прав і обов'язків інших суб'єктів екологічного права; г) забезпечуючи виконання приписів правових норм під

загрозою настання негативних наслідків для правопорушників – враховуючи, що основним завданням ЮВ є регулювання й охорона існуючого ладу та суспільного порядку, вважаємо, що її практична реалізація може бути більш чітко й однозначно реалізованою за допомогою саме таких функцій;

- за допомогою функцій ЮВ у сфері охорони навколишнього природного середовища: а) виявляється їх соціальна та правова цінність як категорії; б) за їх безпосередньою допомогою вирішується така потреба суспільства, як збереження природних об'єктів, а також їх функціональне призначення;

- в юриспруденції існують різні підходи до розуміння таких профільних функцій, а саме: підхід, що заснований на соціальному детермінізмі; підхід, що базується на функціональному наповненні ЮВ; підхід, що базується на етатистській основі; телеологічний підхід тощо;

- в науковій літературі існують різні підходи до розуміння видової та кількісної характеристики функцій ЮВ у сфері охорони навколишнього природного середовища;

- в дослідженні виокремлюються та розглядаються вісім функцій ЮВ в природоохоронній сфері: охоронювальна, превентивна, каральна, стимулююча, компенсаційна, виховна, організаційна, політична (відображення державної політики в природоохоронній сфері), причому такий селективний підхід обґрунтовується використанням зазначених функцій у законодавчому масиві колишніх Союзу РСР та радянської України, а також їх сприйняттям і використанням у сучасному екологічному законодавстві незалежної Української держави.

2. На підставі розгляду динаміки ЮВ за ППНС у період 1917–1991 рр. можна зробити такі висновки:

- поняття ЮВ за ППД почало формуватися у 50–60 рр. XX ст. під впливом загальнотеоретичних досліджень, які проводились у Радянському Союзі. Розглядаючи зміст цієї категорії, необхідно враховувати подвійний характер взаємодії природи та суспільства. Так, з одного боку, природні блага забезпечують життєдіяльність суспільства, а з іншого – виступають об'єктом правової охорони. Саме тому ЮВ виступає важливим елементом у процесі співвідношення та узгодження соціальних, економічних та природоохоронних відносин. Використання еволюційної теорії дало змогу виділити такі чотири стадії її розвитку: а) зародження; б) становлення; в) стабілізація; г) дестабілізація. Перша з них характеризується накопиченням первісного актового матеріалу, спрямованого на охорону природних

об'єктів; на другій стадії відбувся процес систематизації законодавства та процес прийняття кодифікованих актів у 20–30-х рр. XX ст.; третя стадія пов'язана з масштабною кодифікацією радянського природоохоронного законодавства, що почалась в 60-х рр. XX ст., в якій знайшли відображення норми ЮВ за ППНС; четверта стадія характеризується різким зменшенням кількості прийнятих нормативно-правових актів, зниженням рівня ефективності виконання норм ЮВ за правопорушення в цій сфері з причин політичної, соціальної та ідеологічної кризи, яка охопила радянську систему. Отже, на всіх історичних етапах існування радянської України постійно проходив процес проектування, становлення й закріплення норм ЮВ, які залежали від правової політики держави у сфері охорони навколишнього середовища;

– доведено, що радянська модель ЮВ характеризується наявністю п'яти ознак: а) формальна визначеність, деталізація та загальнообов'язковий характер; б) гарантованість радянською державою, що пов'язана з виключною державною власністю на природні ресурси; в) забезпеченість примусом або державним переконанням, діяльністю громадських організацій, скерованою на пропаганду, збереження природних об'єктів; г) наслідками ЮВ є осуд та покарання, в окремих випадках – державне схвалення, підтримка та заохочення; д) здійснення у визначеному радянським законодавством процесуальному порядку;

– показано, що функції ЮВ виконували важливу роль у реалізації нормативно-правових актів та забезпечували виконання правових приписів усіма суб'єктами права. На підставі проведених досліджень були встановлені такі функції ЮВ, як: охоронювальна, превентивна, каральна, стимулююча, компенсаційна, виховна, організаційна та політична. Охоронювальна функція забезпечує правовий вплив з боку органів державної влади, спрямований на захист природних об'єктів; превентивна – полягає у вихованні особи та закріпленні шанобливого ставлення до природних об'єктів шляхом впливу на свідомість правопорушника; каральна – забезпечує запобігання скоєнню правопорушень та покарання винних; функція стимулювання спонукає до активних дій з дотримання та реалізації норм природоохоронного законодавства; компенсаційна – спрямована на відшкодування збитків, заподіяних природним об'єктам та їх повернення до природного стану; виховна – полягає в загальноправовому впливі на духовну сферу, націлену на формування бережливого ставлення до природи; організаційна – полягає у створенні державних та громадських структур, основним завданням діяльності яких є захист природних

об'єктів, відображення державної політики в природоохоронній сфері та забезпечення їх реалізації в правових актах;

– дослідження профільного нормативного масиву показало доцільність виділення основних та галузевих принципів ЮВ. До першої групи увійшли: соціалістична законність; принцип виключної державної власності на природні ресурси; науково обґрунтованого раціонального використання землі та її надр, водних ресурсів, рослинного і тваринного світу; рівності всіх громадян перед законом і судом, який впливав на ЮВ за правопорушення проти природи. Додатково до цих принципів радянські ідеологи вважали належними принципи гуманізму та справедливості, що, на їхню думку, було властиво радянській системі права. Галузеві принципи радянської моделі ЮВ за ППД включали в себе: правову охорону природних об'єктів; нераціональне й недбале використання природних ресурсів; ЮВ за забруднення й погіршення стану об'єктів природи; недотримання норм, правил, інструкцій з використання природних ресурсів; відсутність контролю й нагляду за збереженням і використанням природних ресурсів; невжиття заходів щодо захисту об'єктів природи від шкідників, хвороб і пожеж; порушення системи планування, організації, використання природних об'єктів; подвійні стандарти ЮВ;

– дослідження ЮВ за ППД в перші роки радянської влади в Україні продемонструвало хаотичний та несистемний розвиток даного інституту, широке використання таких мір як притягнення винних до суду Реввоєнтрибуналу, який у багатьох випадках застосовував вищу міру покарання, довготривалі строки ув'язнення та направлення до концентраційного табору. При цьому правова охорона торкалася обмеженого кола природних об'єктів – надра, земля, ліси, деякі види тварин. Період НЕПу характеризувався процесом кодифікації кримінального, земельного, лісового, гірничого законодавства та прийняттям інших нормативно-правових актів, у яких знайшли відображення норми ЮВ за ППНС. Цей історичний період характеризувався пом'якшенням кримінального законодавства, що знаходить свій прояв у використанні амністії, припиненні справ щодо малозначущих злочинів та широкому застосуванню адміністративних санкцій. Іншою особливістю цього періоду була відсутність чіткого розділення норм кримінального та адміністративного права, а також обмежене використання цивільно-правової відповідальності;

– період «сталінської доби» позначився прийняттям змін та доповнень до тодішнього чинного законодавства, спрямованих на посилення репресивної складової, яке знайшло відображення в КК

УСРР 1927 р., встановлення нового виду злочину у формі промислу, збільшення термінів ув'язнення та заборону проживання в деяких регіонах УСРР, інших нормативно-правових актах, якими встановлювалась відповідальність посадових осіб, землекористувачів. Окремим напрямом стало прийняття низки постанов, якими передбачалась відповідальність за заходи з охорони землі та регламентувався «сталінський план перетворення природи» 1948 р., а також заходи з підвищення родючості землі, створення системи водойм, ставків, штучних лісів. Одночасно з цим було закріплено норми ЮВ за правопорушення у сфері використання та експлуатації надр, лісів, водних об'єктів, атмосферного повітря, пам'яток природи та культури. Показано наявність близьких за змістом підходів до ЮВ за правопорушення між радянськими законодавчими актами та Статутами Великого князівства Литовського, пов'язаними з пошкодженням дерев, пожежами, потравами сільськогосподарських угідь;

– розвиток ЮВ за злочини проти навколишнього середовища в період 1953–1970 рр. був тісно пов'язаний з процесами реформування державної політики СРСР та переходом від сталінської тоталітарної моделі до більш демократичної та ліберальної системи. Реалізацію такого підходу відображено в законі «Про охорону природи УРСР» 1960 р., основним недоліком якого був декларативний характер норм ЮВ за правопорушення у цій сфері. Нові підходи до даного феномену знайшли відображення в Кримінальному кодексі УРСР 1960 р., яким збільшувалась кількість об'єктів правової охорони, але вони не були систематизовані у вигляді єдиного розділу. У цей історичний період правова охорона природи не мала чіткого вектору розвитку, оскільки на практиці спостерігався процес регламентації окремих питань всесоюзним законодавством, а в деяких випадках – союзних республік. Доказом цього є наявність указів Президії ВР СРСР, якими встановлювались штрафні санкції за правопорушення у сфері земельних відносин, надр, полювання, рибальства. Іншою особливістю даного історичного періоду було використання спільних постанов вищих партійних та виконавчих органів державної влади, в яких знайшли відображення норми ЮВ, які, зазвичай, мали характер політичних декларацій. Доведено наступність у процесі розвитку норм ЮВ за правопорушення, пов'язані із землею через існування причини збігу підходів щодо збереження родючості ґрунтів між радянськими нормативно-правовими актами та Статутом Великого князівства Литовського 1588 р. Показано наявність суперечливого характеру профільного законодавства, непослідовність правової політики у

царині навколишнього середовища, що полягали в тому, що, з одного боку, радянські нормативно-правові акти регламентували ЮВ за ППНС, а з іншого – комуністична влада приймала постанови та розпорядження, згідно з якими дозволялося знищення деяких видів тварин, птахів, риб, хижацьке використання надр, рубка лісів, скиди неочищених вод;

– розгляд історичного періоду 1970–1990 рр. дозволяє систематизувати прийняті нормативно-правові акти та виділити п'ять напрямів правотворчості: кодифікація законодавства, регламентація цивільно-правової відповідальності, укази ВР СРСР та УРСР, постанови Пленуму ВР СРСР, спільні постанови ЦК КПРС та РМ СРСР. Кодифікація законодавства відбувалася шляхом прийняття законодавчих актів, скерованих на вирішення земельних, водних, гірничих, лісових правовідносин, а до їх змісту увійшли норми ЮВ, які передбачали штрафи, припинення використання природних об'єктів, відшкодування заподіяних збитків, заборону проведення будь-яких робіт. Показано, що систематизація норм ЮВ за ППНС знайшла відображення в Кодексі Української РСР про адміністративні правопорушення 1984 р., до якого увійшов розділ, присвячений цим питанням. Загальною рисою кодифікованих актів була наявність положень щодо виключної державної власності на природні ресурси, державний характер управління та наявність численних бланкетних норм, що значно ускладнювало процес визначення ознак правопорушення через необхідність використання різних відомчих інструкцій, правил, наказів, розпоряджень;

– зміни в економічній системі Радянського Союзу на початку 70-х рр. XX ст. призвели до необхідності деталізації цивільно-правової відповідальності за ППНС. Цей вид відповідальності знайшов відображення в численних нормативно-правових актах, спрямованих на компенсацію збитків від псування земель, засмічення вод, озер, річок, морів, скидів неочищених стоків, забруднення атмосферного повітря, порушення правил полювання, використання надр, погіршення стану та знищення об'єктів природо-заповідного фонду. З метою заповнення прогалин у законодавстві приймалися укази Президії ВР СРСР щодо відповідальності за ППНС та встановлювались штрафні санкції стосовно посадових осіб і громадян. Важливим засобом підвищення ефективності прийнятих нормативно-правових актів були постанови Пленумів Верховного Суду СРСР, які давали роз'яснення судам стосовно розгляду справ, пов'язаних з юридичною відповідальністю за порушення правил використання навколишнього середовища. В них було зазначено вказівки щодо:

визначення розміру шкоди, завданої незаконним полюванням, водним промислом; накладення штрафів; конфіскації засобів учинення злочинів та визначення розмірів сум збитків, заподіяних природі правопорушеннями. Одними із видів правотворчості, що характерний даному історичному періоду, були спільні постанови партійних та виконавчих органів державної влади, які приймалися відносно найбільш актуальних проблем охорони природи, але їх недоліком була відсутність штрафних санкцій. Загальним же недоліком радянської моделі ЮВ була висока бюрократизація державного апарату – наявність значної кількості міністерств та відомств, права, компетенція та повноваження яких досить часто були однаковими, що в свою чергу призводило до дублювання їхніх функцій та виникнення компетенційних конфліктів;

– Постанови та декрети перших років Радянської влади на території України мали форму владно-розпорядчих документів, до змісту яких входили норми відповідальності, незначні за своїми обсягами. Більш високий якісний рівень мали кодифіковані акти, прийняті в 20–30-х рр. ХХ ст., в яких кількість матеріалу, присвяченого юридичній відповідальності, коливалася від 0,75% до 6,17%. Укази Президії ВР СРСР та УРСР за своєю формою також були подібні до розпорядчих документів, до змісту яких входили норми ЮВ за ППНС. У цілому спостерігалась тенденція поступового збільшення обсягу нормативного матеріалу, присвяченого юридичній відповідальності, у правових актах, прийнятих у період з 1917-го по 1991 рр.

3. Дослідження особливостей ЮВ за ППД в незалежній Україні дало змогу зробити наступні висновки:

– найважливішим елементом правового забезпечення раціонального використання та охорони земель, захисту прав та законних інтересів власників землі, землекористувачів є застосування правових засобів впливу, спрямованих на усунення порушень земельного законодавства і припинення їх проявів у майбутньому, відновлення порушеного права та притягнення винних у вчиненні земельних правопорушень до ЮВ;

– за порушення земельного законодавства винні особи можуть бути притягнені до дисциплінарної, цивільної, адміністративної, земельно-правової та кримінальної відповідальності;

– розгляд адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства дозволяє виділити наступні особливості: 1) підставою відповідальності є земельне адміністративне правопорушення; 2) наявність особливих засобів впливу, тобто

адміністративних стягнень, найпоширенішим видом серед яких у сфері охорони якісного стану земель є штраф; 3) застосовується уповноваженими органами та посадовими особами; 4) виявляється у формі більш оперативного реагування на вчинене земельне правопорушення; 5) наявність особливого процесуального порядку її застосування; 6) може застосовуватися в сукупності із цивільно-правовою відповідальністю;

– ЮВ за правопорушення в сфері надкокористування в часи незалежної України пройшла етап свого становлення та легалізації шляхом прийняття низки нормативно-правових актів. Характерною рисою цього періоду є дублювання видів правопорушень, які зафіксовані в КУпАП, в інших нормативно-правових актах, що значно ускладнює практичне використання даних нормативних положень, враховуючи виникнення правових колізій, та притягнення винних осіб до відповідальності;

– на даний час в Україні склалася вкрай несприятлива ситуація у сфері виконання природоохоронного законодавства, яка демонструє неадекватність реакції правоохоронних органів на кризову екологічну ситуацію, що склалася. Відповідно, актуальним є питання підвищення ефективності мір відповідальності, які застосовуються за порушення передбачених законодавством вимог і заходів з охорони надр. Очевидно, що слід підвищувати не тільки ефективність застосування відповідальності у сфері забезпечення реалізації законодавчих вимог, а й заходів охорони надр. Також слід удосконалювати механізм застосування відповідальності;

– результативність правової охорони надр багато в чому залежить від якісної й узгодженої роботи органів державного управління у сфері охорони надр, ефективного застосування встановлених мір відповідальності за порушення, пов'язані з нанесенням шкоди надрам;

– порушення законодавства у сфері охорони водних об'єктів співвідносяться з екологічними правопорушеннями як частина й ціле; видами ЮВ у цій сфері виступають кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна;

– в Україні відсутній узгоджений підхід до правового регулювання використання та охорони вод, як це вбачається з суперечливих положень Водного кодексу України, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших нормативно-правових актів України;

– в умовах сьогодення, враховуючи екологічну та соціально-економічну кризу в державі, об'єктивується необхідність посилення кримінальної, адміністративної, цивільно-правової відповідальності у

сфері охорони вод, із внесенням відповідних змін і доповнень до нормативно-правових актів профільного характеру;

- нормативно-правова регламентація лісу як важливого елементу рослинного світу характеризується нестабільністю та амбівалентним відношенням законодавця до його дефінітивного визначення, яке кожний раз змінюється у відповідній редакції Лісового кодексу України;

- у зазначеному аспекті визначення лісів актуалізується необхідність закріплення в Законі України «Про рослинний світ» категорії «оптимальні строки відновлення об'єктів рослинного світу», а також прийняття Правил відтворення об'єктів рослинного світу, затвердження методики розрахунку плати за їх використання;

- ЮВ за порушення режиму територій та об'єктів ПЗФ являє собою комплекс заходів дисциплінарної, адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності, який потребує вдосконалення. Серед таких заходів вдосконалення необхідно назвати такі:

- при використанні таксового методу відшкодування збитків за порушення природоохоронного законодавства в межах територій та об'єктів ПЗФ України розмір специфічних майново-правових санкцій повинен бути не менш ніж вдвічі більшим ніж за заподіяння шкоди іншим природним територіям та об'єктам, що не належать до особливо охоронюваних;

- необхідно передбачити адміністративну відповідальність за відсутність або неналежне оформлення відповідної документації, яка обов'язково повинна вестися або зберігатися у межах територій та об'єктів ПЗФ відповідно до природоохоронного законодавства України;

- необхідно встановити кримінально-правову відповідальність за необережне знищення або пошкодження особливо охоронюваних природних територій та об'єктів.

4. Комплексне дослідження актуальних питань використання міжнародного досвіду регламентації ЮВ за ППД, дало змогу зробити наступні висновки:

- запозичення іноземного досвіду в правовому регулювання, причому як матеріально-правовому, так й в процесуально-правовому, є могутнім засобом правової інтеграції, уніфікації, адаптації національного законодавства держави до кращих зразків нормативно-правової регламентації та регулювання соціальних відносин;

- зазвичай запозичення іноземного досвіду в правовому регулювання здійснюється шляхом правової рецепції (рецепції права), могутнім технологічним засобом якої виступає порівняльне правознавство (компаративістика);

— до виконання компаративного аналізу законодавства сусідніх з Україною пострадянських держав спонукає низка причин: по-перше, подібність кліматичних умов та видового складу рослин, поширених на території зазначених країн; по-друге, спільність екологічних проблем: посилення антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище, інтенсивне освоєння територій в інтересах агропромислового комплексу, ерозія ґрунтів, зникнення природних ландшафтів, незаконне використання об'єктів рослинного світу — наведені чинники свідчать, що для повноцінного виконання порівняльного аналізу законів «Про рослинний світ» треба: а) здійснювати порівняння таких нормативно-правових актів не менш ніж трьох держав, з метою виявлення загальних та особливих рис законодавства кожної із них; б) проводити за трьома напрямками: 1) кількісні показники зазначених законів, 2) порівняння принципів екологічного права, що знайшли відображення в зазначених законах; 3) порівняння окремих частин законів, що відповідають певним інститутам флористичного права;

— дослідження питань гармонізації норм національного законодавства у сфері ЮВ за ППД з нормами міжнародного права дали змогу акцентувати увагу на: а) активній участі України в міжнародному договірному процесі; б) активних процесах імплементації норм міжнародного права, що містяться в міжнародних договорах профільного характеру, які підписані Україною, в національне законодавство держави за допомогою національного механізму імплементації, що міститься в Конституції України; в) відповідності національного екологічного законодавства в контексті предметно-об'єктної охорони та ЮВ за ППД приписам профільних норм міжнародного права, що містяться в міжнародному договірному масиві щодо охорони природи; г) необхідності більш чіткого та ефективного виконання Україною своїх конвенційних міжнародно-правових зобов'язань, що взяті нею в рамках міжнародних договорів, причому як двосторонніх, так й багатосторонніх.

- дослідження динаміки ЮВ за правопорушення у сфері навколишнього природного середовища в часи існування радянської та незалежної України дозволяє запропонувати внесення змін до чинного законодавства — причому такі пропозиції доцільно сформулювати в залежності від об'єкту правової охорони, тобто землі, надр, водних об'єктів, рослинного світу та об'єктів ПЗФ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Бойчук А. Ю. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища в Україні (1917–2017 рр.): монографія / за ред. д.ю.н., проф., засл. діяча науки і техніки М.О. Баймуратова. – Одеса: Фенікс, 2018. 348 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Бойчук А. Ю. Кількісні характеристики норм юридичної відповідальності у кодифікаційних актах радянської України // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія право, 2014. – Ужгород. Вип. 28. С. 15–20.

3. Бойчук А. Ю. Стан дослідження юридичної відповідальності за правопорушення проти природи в радянський період // Право і суспільство: науковий журнал. – Дн.: Дніпропетровський гуманіт. ун-т, 2015. Вип. 2. С. 3–9.

4. Бойчук А. Ю. Юридична відповідальність за правопорушення земельного законодавства в часи існування радянської України (1917–1991 рр.) // Науковий вісник Херсонського державного університету: Юридичні науки, 2015. – Херсон. Вип. 2–3. С. 125–132.

5. Бойчук А. Ю. Поняття та ознаки юридичної відповідальності за правопорушення проти природи в радянський період // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право, 2015. – Ужгород. Вип. 35 – ч. II. С. 24–28.

6. Бойчук А. Ю. Правове забезпечення функцію юридичної відповідальності за злочини проти довкілля // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Серія юриспруденція, 2015. – Одеса. Вип. 17. Т. 1. С. 67–72.

7. Бойчук А. Ю. Основні етапи розвитку юридичної відповідальності за правопорушення проти природи в період 1920–1959 рр. // Науковий вісник публічного та приватного права: Зб. наук. праць. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2016. С. 123–128.

8. Бойчук А. Ю. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони природи у радянській Україні (1930–1959 рр.) // Юридичний вісник. – Одеса, НУ «Одеська юридична академія», 2016. Вип. 3. С. 80–87.

9. Бойчук А. Ю. Правове регулювання юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи в період тоталітаризму // Прикарпатський юридичний вісник: наук.-практ. юрид. вид., 2016. – Івано-Франківськ. – Випуск 6(15). С. 153–158.

10. Бойчук А. Ю. Юридична відповідальність за правопорушення проти довкілля в перші роки радянської влади в Україні // Юридична Україна: щомісячн. наук. журнал. – К.: Київ. регіон. центр Національної академії правових наук, 2016. Вип. 11–12. С. 96–101.

11. Бойчук А. Ю. Загальні питання юридичної відповідальності за правопорушення проти природи, які діяли в часи існування СРСР, та її динаміка // Часопис Київського університету права. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. Вип. 3. С. 14–18.

12. Бойчук А. Ю. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони водних об'єктів: до питання ідентифікаційної характеристики // Часопис Київського університету права. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. Вип. 4. С. 93–99.

13. Бойчук А. Ю. Поняття, причини і ознаки правопорушень: до онтології розуміння // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: наук. збірник. – Дн.: Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара., 2017. Вип. 6. С. 3–8.

14. Бойчук А. Ю. Правові засади охорони природи в КК УРСР 1960 року // Бюлетень міністерства юстиції України: загальнодерж. наук.-практ. фахове вид. – К., 2017. Вип. 7. С. 26–31.

15. Бойчук А. Ю. Генеза інституту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у Радянській Україні // Право України: наук.-практ. фахове видання. – К., 2017. Вип. 10. С. 189–202.

16. Бойчук А. Ю. Функції юридичної відповідальності як засоби охорони навколишнього середовища від правопорушень // Публічне право: наук.-практ. юрид. журнал. – К., 2018. Вип. 1. С. 209–222.

17. Бойчук А. Ю. Аксіологічний зміст принципів юридичної відповідальності за правопорушення проти навколишнього середовища: історичний аспект // Lex Portus: Юрид. наук. журнал. – Од.: НУ «Одеська юридична академія», 2018. Вип. 2. С. 118–128.

18. Бойчук А. Ю. Аксіологічний зміст функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення // Правова держава.– Од.: Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2018. № 30. С. 14–17.

19. Бойчук А. Ю. Міжнародний досвід регламентації норм юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. 2018. № 61. С. 137–155.

20. Бойчук А. Ю. Екологічна відповідальність: теоретико-методологічні проблеми // Lex Portus: юрид. наук. журнал. 2018. Вип. 4 (липень-серпень). С. 110–121.

Статті у наукових періодичних виданнях

інших держав з юридичних наук:

21. Бойчук А. Ю. Отраслевые принципы юридической ответственности за правонарушения против природы в УССР // *Legea si Viata*, 2017. Iulie. – Kishinev, Republic Moldova. P. 7–13.

22. Бойчук А. Ю. Понятие и признаки юридической ответственности // *Legea si Viata*, 2018. Ianuaria. – Kishinev, Republic Moldova. P. 11–17.

23. Бойчук А. Ю. Особенности правового регулирования отношений в сфере юридической ответственности за земельные правонарушения // *Legea si Viata*, 2018. Aprilie. – Kishinev, Republic Moldova. P. 7–14.

24. Бойчук А. Ю. До питання визначення принципів юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища // *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 1. P. 29–38.

25. Бойчук А.Ю. Особливості юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природно-заповідного фонду // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Svadek 5. Vydany 2. P. 306–314.

26. Бойчук А. Ю. Историческая динамика понятия юридической ответственности за правонарушения против природы в советский период // *Новая наука: гипотезы, взгляды и факты: Сб. науч. трудов.* – Казань, 2017. С. 98–102.

Список публікацій здобувача, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

27. Бойчук А. Ю. Правова інформатизація юридичної відповідальності за злочини проти природи в кримінальних кодексах радянської України // *Правова держава: історія, сучасність, та перспективи формування в Україні: Збірн. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Ужгород, 28 лютого–1 березня 2014 р.* – Ужгород, 2014. С. 8–12.

28. Бойчук А. Ю. Юридична відповідальність за правопорушення проти навколишнього середовища в законодавчих актах України // *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки в XXI столітті: Збірн. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., Одеса, 6–7 лютого 2015 р.* – Одеса, 2015. С. 7–12.

29. Бойчук А. Ю. Основні функції юридичної відповідальності за злочини проти довкілля // *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: Збірн. матер. міжнар. наук.-практ. конф., Донецьк, 4–5 вересня 2015 р.* – Донецьк, 2015. С. 35–39.

30. Бойчук А. Ю. Правова інформатизація юридичної відповідальності за злочини проти природи в кримінальних кодексах

радянської України // Верховенство права та правова держава: Збірн. матер. міжнар. наук.-практ. конф., Ужгород, 15-16 вересня, 2015 р. – Ужгород, 2015. С. 8–12.

31. Бойчук А. Ю. Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства // Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: Збірн. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 4–5 вересня 2015 р. – Х.: Східноукраїнська наук. юрид. організація, 2015. С. 35–39.

32. Бойчук А. Ю. Історична динаміка норм кримінальної відповідальності за злочини проти природи // Нове міжнародне право та національне законодавство – нові завдання юридичної науки: Збірн. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 13–14 листопада 2015 р. – Київ, 2015. С. 9–12.

33. Бойчук А. Ю. Основні етапи розвитку юридичної відповідальності за правопорушення в сфері довкілля // Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики: Збірн. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 11–12 грудня 2015 р. – Од.: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 42–44.

34. Бойчук А. Ю. Територіальна громада: питання теорії та конституційної практики // Європейські традиції в міжнародному праві: Збірн. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Братислава, 6–7 травня 2016 р. – Братислава, 2016. С. 8–13.

35. Бойчук А. Ю. Становлення юридичної відповідальності за правопорушення у природоохоронній сфері в радянській Україні (1930-1959 рр.) // Актуальні питання публічного та приватного права в контексті реформування законодавства: Збір. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Острого, 7–8 квітня 2017 р. – Острого, 2017. С. 7–11.

36. Бойчук А. Ю. Юридична відповідальність за правопорушення проти навколишнього середовища в законодавчих актах України // Українська Центральна Рада – світоч національного державотворення: історико-правові уроки та сучасні реалії: Збірн. матер. Міжнар. юрид. наук.-практ. конф., Київ, 13 квітня 2017 р. – Київ, 2017. С. 7–12.

37. Бойчук А. Ю. Значення доктрин в історико-правовій науці // Концепція та методологія українського права: Збірн. матер. наук.-практ. круглого столу, Київ, 28 квітня 2017 р. – Київ, 2017. С. 137–140.

38. Бойчук А. Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти довкілля за Кримінальним кодексом УРСР 1960 року // Юридична наука в ХХІ: перспективні та пріоритетні напрямки досліджень: Збір. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Запоріжжя, 12–13 травня 2017 р. – Запоріжжя, 2017. С. 7–11.

39. Бойчук А. Ю. Загально-правові принципи юридичної відповідальності за злочини проти природи в УРСР // Проблеми законотворчості у світлі сучасних реформаційних процесів: Збірн. матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Тернопіль, 15 червня 2017 р. – Тернопіль, 2017. С. 3–4.

40. Бойчук А. Ю. Стан наукових досліджень юридичної відповідальності за правопорушення у сфері природи в часи існування СРСР // Актуальні питання правої теорії та юридичної практики: Збірн. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 11–12 серпня 2017 р. – Одеса: Причорноморська фундація права, 2017. С. 10–13.

41. Бойчук А. Ю. Необхідність вивчення історії держави та права в системі юридичної освіти України (історико-правовий аспект) // Актуальні проблеми викладання історико-правових дисциплін в системі юридичної освіти України і зарубіжних країн: Збірн. матер. Всеукр. наук. конф., Львів, 19 жовтня 2017 р. – Львів, 2017. С. 77–81.

42. Бойчук А. Ю. Особливості кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля за Кримінальним кодексом УРСР 1922 року // Якість та ефективність законотворення: актуальні проблеми: Матер. круглого столу, Київ, 26 квітня 2017 р. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. С. 404–408.

АННОТАЦІЇ

Бойчук А. Ю. Юридична відповідальність за правопорушення проти довкілля: історико-правове дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню феноменології юридичної відповідальності проти довкілля в Україні та історико-правовим аспектам виникнення, становлення, розвитку та вдосконалення цього важливого інституту екологічного права держави.

Проаналізовано стан наукової розробки проблеми, методологічну та джерельну базу дослідження, дефінітивне визначення юридичної відповідальності та її ознаки, її основоположні засади (принципи) за правопорушення проти довкілля, а також її функції як засобу охорони довкілля від правопорушень.

Інститут юридичної відповідальності проти довкілля в Україні досліджений в межах столітнього хронологічного періоду (1917–2017

пр.): в період існування радянської України та в період існування незалежної Української держави.

Розгляд феноменології та інституційного функціонування юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля в незалежній Україні здійснювались з застосуванням об'єктного підходу, в основі якого лежать об'єкти правової охорони екологічного права (земля, надра, водні об'єкти, рослинний світ та ліси, природно-заповідний фонд).

Враховуючи особливості правопорушень проти довкілля, що носять трансграничний характер, досліджувались актуальні питання використання міжнародного досвіду регламентації юридичної відповідальності за такі правопорушення, досліджено актуальні питання гармонізації норм національного законодавства у профільній сфері з нормами міжнародного права, розглянуто перспективні шляхи удосконалення чинного законодавства України.

Ключові слова: екологічне право, довкілля, охорона навколишнього середовища, юридична відповідальність, принципи юридичної відповідальності за правопорушення в сфері довкілля, функції юридичної відповідальності за правопорушення в сфері довкілля, юридична відповідальності за правопорушення в сфері довкілля в період радянської України, юридична відповідальності за правопорушення в сфері довкілля в період незалежної України.

АННОТАЦИЯ

Бойчук А. Ю. Юридическая ответственность за правонарушения против окружающей среды: историко-правовое исследование. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2018.

Диссертация посвящена исследованию феноменологии юридической ответственности за правонарушения против окружающей среды в Украине и историко-правовым аспектам возникновения, становления, развития и совершенствования этого важного института экологического права государства.

Проанализировано состояние научной разработки проблемы, методологическая и источниковедческая база исследования, дефинитивное определение юридической ответственности и ее признаки, ее основополагающие начала (принципы) за

правонарушения против окружающей среды, а также ее функции как средства охраны окружающей среды от правонарушений.

Институт юридической ответственности за правонарушения против окружающей среды в Украине исследован в пределах столетнего хронологического периода (1917–2017 гг.): в период существования советской Украины и в период существования независимого Украинского государства.

Рассмотрение феноменологии и институционального функционирования юридической ответственности за правонарушения против окружающей среды в независимой Украине осуществлялись с применением объектного подхода, в основе которого лежат объекты правовой охраны экологического права (земля, недра, водные объекты, растительный мир и леса, природно-заповедный фонд).

Учитывая, что правонарушения против окружающей среды носят трансграничный характер, исследовались актуальные вопросы использования международного опыта регламентации юридической ответственности за такие правонарушения, проанализированы актуальные вопросы гармонизации норм национального законодательства в профильной сфере с нормами международного права, рассмотрены перспективные пути совершенствования действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: экологическое право, право окружающей среды, охрана окружающей среды, юридическая ответственность, принципы юридической ответственности за правонарушения в сфере окружающей среды, функции юридической ответственности за правонарушения в сфере окружающей среды, юридическая ответственность за правонарушения в сфере окружающей среды в период советской Украины, юридическая ответственности за правонарушения в области окружающей среды в период независимой Украины.

ANNOTATION

Boychuk A. Y. Legal liability for offenses against the environment: historical and legal research. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Law in specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; the history of political and legal doctrines. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2018.

The dissertation is devoted to the study of the phenomenology of legal responsibility against the environment in Ukraine and the historical and legal aspects of the emergence, formation, development and improvement of this important institute of environmental law of the state.

The philosophical, theoretical and doctrinal approaches to the definition of phenomenology and problems of legal responsibility against the environment in Ukraine in the context of ontological, terminological and structural-procedural and functional-activity approaches are considered.

For this purpose, the state of the scientific development of the problem, the methodological and source base of the research, the definition of legal liability and its characteristics, the basic principles (principles) of legal responsibility for offenses against the environment, as well as the functions of legal liability as a means of protecting the environment from offenses, are analyzed.

In order to implement the historical legal approach to the definition and development of the Institute of Legal Liability Against the Environment in Ukraine, it was investigated within the limits of the centennial chronological period (1917–2017) in various historical periods of its establishment, existence and functioning – during the period of the existence of Soviet Ukraine and during the existence of an independent Ukrainian state.

Investigation of the institute of legal responsibility for offenses against the environment during the existence of Soviet Ukraine was carried out using the methodology of analysis of historical and legal and legal phenomena. The peculiarities of legal responsibility for offenses against the environment in the first years of Soviet power and the period of the NEP were considered; legal liability for offenses against the environment in the days of totalitarianism was analyzed; Specific features of legal liability for offenses against the environment were determined in 1953–1970. Separately, with the application of logical (induction, deduction) and systemic methods, historical and legal problems of codification of environmental legislation and the degree of legal responsibility for offenses against the environment in 1970–1991 were studied. In the context of the praxis approach, the legal technique and quantitative indicators of legal acts that regulated legal liability for offenses against inland

It was established that the notion of legal responsibility for offenses in the environmental sphere began to be formed in the 50–60's. under the influence of theoretical studies conducted in the Soviet Union. Considering the content of this category must take into account the double nature of the interaction of nature and society: so, on the one hand, natural benefits ensure the vital functions of society, and on the other – act as the object of

legal protection. That is why legal responsibility is an important element in the process of correlation and harmonization of social, economic and environmental relations. The use of evolutionary theory has allowed to distinguish the following four stages of its development: a) origin; b) formation; c) stabilization; d) destabilization.

Consideration of the phenomenology and institutional functioning of legal responsibility for offenses against the environment in an independent Ukraine was carried out with the use of an object approach based on the objects of legal protection of environmental law.

It was in this context that the theoretical questions of the possibility of borrowing international experience in the regulation of legal liability for violations of the profile character were considered – the theoretical and praxeological aspects of the reception of law were analyzed, which makes it possible to perceive and apply advanced foreign experience in the sphere of legal protection of the environment.

Key words: environmental law, environment, environmental protection, legal responsibility, principles of legal responsibility for environmental offenses, legal liability for environmental offenses, legal liability for environmental offenses during the period of Soviet Ukraine, legal liability for violations in the the environment in the period of independent Ukraine.

Підписано до друку 22.10.2018. Папір офсетний. Друк офсетний.

Формат 60×90/16. Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.

Тираж 100 прим.

Видавець і виготовлювач –

Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008